

קונטרס

סעודת פורים בערב שבת קודש

ובו ד' פרקים:

פרק א – זמן קיום הסעודה לכתחילה

פרק ב – ענין "פורס מפה ומקדש"

פרק ג – הלכות נחוצות לנוהגים 'פורס מפה'

פרק ד – נאנס ולא יכול לקיים את סעודת ליל שבת

]

בס"ד, ימי הפורים ה'תשפ"א

* * *

מאת מורנו הגאון רבי נחום אייזנשטיין שליט"א

מרא דאתרא 'מעלות דפנה' י-ם עיה"ק

בס"ד,
מהדורה חמישית עם תיקונים והוספות
להערות: פקס: 0722777207, או: dvarhalacha613@gmail.com.
* * *

בכתובת הנ"ל ניתן להצטרף
למקבלי דבר ההלכה השבועי (בפקס או בדוא"ל)
בהלכות מעשיות (כולל שו"ת והרחב דבר).

פרק א – זמן קיום הסעודה לכתחילה

איסור סעודה בערב שבת

השנה (שנת תשפ"א) פורים דפרזים יחול ביום שישי עש"ק. ונבאר, האם מותר לקיים את סעודת הפורים סמוך לשבת. ולצורך כך נברר בס"ד, את פרטי דיני סעודה בערב שבת.

[א] בגמ' בגטין (לה, ב) מובא: ששתי משפחות היו בירושלים, אחת קבעה סעודתא בשבתא, ואחת קבעה סעודתא בערב שבת, ושתיהן נעקרו. ומהו "ערב שבת"? רש"י שם מפרש שתי פירושים, ולפי פירוש אחד, הכונה בערב שבת ממש, ויש בזה איסור מצד שנכנס לשבת כשהוא שבע בלא תאווה.

הלכה זו הובאה בשו"ע (רמט, ב) וז"ל "אסור לקבוע בערב שבת סעודה ומשתה שאינו רגיל בימי החול כו' מפני כבוד השבת, שיכנס לשבת כשהוא תאב לאכול. וכל היום בכלל האיסור". ובביה"ל (שם ד"ה מפני) מביא, שהפמ"ג מצדד שטעם האיסור לא בגלל לתיאבון, אלא כי עי"ז שמזלזל בכבוד שבת, שעושה ערב שבת שוה לימי השבת. ועוד טעם הביא הביה"ל (שם ד"ה מותר), כי עי"ז לא יהיה הכנה לצורך שבת.

אך מוסיף שם הרמ"א וז"ל "וסעודה שזמנה בערב שבת, כגון ברית מילה או פדיון הבן מותר, כן נ"ל וכן המנהג פשוט". והטעם מבאר המשנ"ב (ס"ק יג) כי גם היא סעודת מצוה, ואין לדחותה מפני סעודת שבת.

וא"כ לכאורה היה נראה לדמות לזה את סעודת פורים, שאם חל פורים ביום ו' שהסעודה היא בערב שבת, שההלכה תהיה, שמותר לערוך את הסעודה, כמו בסעודת ברית ופדיון הבן.

סעודת מצוה וסעודת פורים

[ב] אולם מאידך הרמ"א בהלכות פורים (תרצה, ב) כותב בשם המנהגים וז"ל "וכשחל פורים ביום ששי, יעשו הסעודה בשחרית משום כבוד שבת". וכ"כ הרמ"א ב'דרכי משה' (אות ד) בשם המנהגים, שיש לעשותה בבוקר.

ו"שחרית" – הכונה קודם חצות היום לכתחילה, וכמש"כ שם המשנ"ב (ס"ק ו). והוסיף המשנ"ב לעי' ביד אפרים מש"כ בשם מהרי"ל (סי' נו) ושם מבואר, שהוא קודם שעה עשירית. ולשנה זו (שנת תשפ"א) חצות בב"ב הוא 11:54 ובניו יארק 12:10, ושעה עשירית בב"ב 2:45 ובניו יארק 2:58 אחה"צ. וסגי במה שמתחיל את הסעודה קודם שעה עשירית, וכלשון המג"א (רמט, ו), וכ"ה להדיא בשו"ת מהרי"ל הנ"ל שכותב "שמתחילין קודם ט' שעות, אפילו לא יגמרו עד אחר ט' שעות" (כוונתו קודם שתסתיים השעה ט' דהיינו קודם שעה י').¹

¹ והנה הרשב"ם (פסחים קז, ב ד"ה סו"ס) כותב, שההיתר של "התחיל בהיתר", לא קיים למי שהתחיל מעיקרא ע"ד להמשיך אחרי זמן האיסור, ובכה"ג כמתחיל לאכול אחר זמן איסורו דמי ואסור, והובא שיטה זו במג"א (רצא, ג; תעא, א) ובמשנ"ב (תעא, ט). וכבר תמה השו"ע הרב (קו"א רצא, א) על דברי המג"א בסימן רצא, שאין ראייה מסימן תעא, כי שם יש איסור באכילה מחמת עצמה במה שאוכל כשהגיע הזמן, דמחמת אכילה זו לא יוכל לאכול לתיאבון בלילה, ולכן גם אם התחיל בהיתר, דהיינו שאותה האכילה שקודם הזמן אינה מפסדת התיאבון בלילה, אפ"ה אסור אם יודע שתמשך לאחר הזמן, ויהיה הפסד להתיאבון שבלילה. אבל בסימן רצא, שהאכילה אחר מנחה אינה אסורה מחמת עצמה, שהרי יש עדיין שהות

ג] וא"כ יש לנו בזה מעין סתירה בדברי הרמ"א. שבסימן רמט כותב, שסעודה שזמנה בע"ש מותר ואין בזה סתירה לכבוד שבת, ואילו בסימן תרצה כותב, לערוך את סעודת הפורים בשחרית מפני כבוד שבת. והנה המשנ"ב באמת מבין שאין חילוק בין שני ההלכות, ולכן הוא לומד את ההלכות זה מזה לשני הצדדים.

א. בסימן רמט (ס"ק יג) לגבי סעודת ברית ופדיון הבן הוא כותב, שמ"מ לכתחילה מצוה להקדימה בשחרית משום כבוד שבת, ודימה לה למבואר בסימן תרצה לענין סעודת פורים.

ב. המשנ"ב שם מסיים [מכח דברי הרמ"א], שבדיעבד יכול לעשותה אפילו ממנחה ולמעלה. ויעו"ש בביה"ל (ד"ה מותר) שכותב, שנוכל ללמוד לענין סעודת פורים, שבדיעבד יוכל לעשות סעודת פורים אפילו ממנחה ולמעלה.²

[וכן מבואר בערוך השולחן (רמט, ז) שכותב וז"ל, סעודת מצוה שזמנה קבועה בערב שבת כמו פורים שחל בע"ש או ברית מילה אפילו שלא בזמנה כו', וכן פדיון הבן שזמנו היום כו' מותר לקבוע בהם אפילו סעודה גדולה, ואי משום שלא יאכל בלילה לתיאבון העוסק במצוה פטור מן המצוה, וכן סעודת בר מצוה שזמנו היום. ומ"מ יראו שיתחילו קודם חצות³, ולכל הפחות קודם שעה עשירית. אמנם אם לא התחילו מקודם יכולים להתחיל גם אחר שעה עשירית כיון שהיא מצוה בשעתה עכ"ד].

וע"ע בביה"ל (שם) שהקשה, שהמג"א (רמט, ו) מביא בשם הב"ח, שמצוה להתחיל קודם ט' שעות. ותמה, שהרי הוא מפורש לקמן בסימן תרצה ברמ"א לענין סעודת פורים, ולפלא שהביא זה מהב"ח.

ובאמת יל"ע בכל הנ"ל, כי אם נבוא לדמות את ההלכה של סעודת מילה ופדה"ב לסעודת פורים, מדוע הם כותבים להתחילו קודם שעה עשירית, ולא כותבים לקיימו בשחרית קודם חצות כדברי הרמ"א בסעודת פורים. [וכבר עמד בזה השעה"צ (אות יז) בעצמו וז"ל "אף דבב"ח שהובא במג"א נזכר דמצוה

הרבה ביום להתפלל אחר גמר הסעודה, ולא אסרוה חכמים אלא מחמת חשש שמא ימשך בה, א"כ גם אם יודע שתימשך, אין איסור כלל, דכל שמתחיל קודם חצות לא גזרו כלל עכ"ד. וכ"כ בשבילי דוד (סי' רסז) שרק שם בערב פסח שאני שטעם האיסור "כדי שיאכל מצה לתיאבון". ומעתה בנידו"ד לכאורה הדבר תלוי בטעם האיסור של הסעודה וצ"ע.

² והנה לגבי סעודה שלישית שחל בערב יו"ט, כותב הרמ"א (תקכט, א) שיאכל רק מעט פת ותו לא, כדי שיאכל בלילה לתיאבון". אולם בנוגע לפורים לא מצינו ברמ"א שום הגבלה, ואכן במג"א (שם, ב) כותב "יעשה סעודה ג' קודם מנחה קטנה ואם שכח לעשותה קודם יעשנה אחר כך, ופשוט דסעודת מילה מותר כמ"ש סימן רמט". הרי מפורש מחלק בין סעודה ג' למילה, וכ"ש פורים. והסברא בזה, כי יש ענין לכבד את חובת היום, ולכן סעודה ג' שכבר קיים את חובת כבוד היום בסעודת שחרית, די לקיים תלתא היום כתיבי בפת (וע"י היטב במחזיק ברכה ריש סי' רצא), ומשא"כ בסעודת פורים ומילה. ויש להוסיף, שסעודת פורים כל עיקרו נתקן "שיאכל בשר ויתקן סעודה נאה כפי אשר תמצא ידו" (לשון הרמב"ם פ"ב מהל' מגילה ה"ט), ומשא"כ סעודה שלישית. וע"ע בפרק ד מש"כ שהחכם עיניו בראשו, לדאוג שיוכל לאכול סעודת שבת לתיאבון ע"ש.

³ מבואר מלשונו, שגם לגבי חצות די להתחיל קודם חצות, ואין צורך לערוך את עיקר הסעודה לפני חצות. אולם ביוסף אומץ (סי' תתשד) כותב: אכן אם חל בע"ש, אם יעשה אז עיקר הסעודה ביממא אחר חצות, בזה פוגם כבוד שבת שהוא דאורייתא וסעודת פורים אינה רק מדברי קבלה שהוא מד"ס, ולכן טוב בעיני שיקדים לעשות עיקר הסעודה בבוקר השכם, שגם בכל השנים היה ראוי לנהוג כך, רק שהמנהג אינו כן שנתפשט פה ע"י מתנות לאביונים שטרודים בהם ביום, לכן לפחות בע"ש אל יעשה אדם כזה לעשות עיקר המצוה בסוף היום". וע"ע ב'נוהג כצאן יוסף' (פורים אות יד בהג"ה) שכותב: "דאי חל בערב שבת פשיטא שצריך לסעודו בשחרית ממש כדי שיכנס לשבת בתיאבון".

להתחילה קודם שעה עשירית, לאו דוקא הוא, דלא עדיפא סעודה זו מסעודת פורים וכמש"כ". אך זה דוחק טובא].

ולכן היה נראה להציע, ששני הלכות נפרדות יש כאן. ודברי הרמ"א בסימן תרצה הוא הלכה מיוחדת לגבי סעודת פורים [כנראה מחמת שהוא סעודה רבתי של "משתה ושמחה" ביין⁴], ורק בזה כותב הרמ"א לקיימו בשחרית. ואילו לגבי מילה ופדה"ב לא נאמרה הלכה זו לקיימה בשחרית, אלא שהפוסקים מחדשים שלכתחילה ראוי לקיימה קודם שעה עשירית [ע"ד מש"כ השו"ע (רמט, ב) שמצוה להימנע מלקבוע סעודה שנהוג בה בחול מט' שעות ולמעלה. ועי' היטב בגר"א בסי' תרצה], ולכן א"ש שלא יכלו להביא לזה מקור מסי' תרצה.

ואם כן, מה שכתב המשנ"ב לגבי מילה ופדה"ב, שלכתחילה מצוה לקיימה בשחרית, אין לנו מקור לזה, ורק מצאנו שראוי לכתחילה להתחילה קודם שעה עשירית. [אלא שהביא לזה השעה"צ מקור מדברי החיי אדם (ח"ב כלל א, ח) שכותב להדיא לגבי סעודת מילה ופדה"ב, "אבל מה שזמנה בע"ש כגון מילה כו' ופדיון הבן כו' מותר, ומ"מ נכון להקדימו בבוקר כדי שיוכל לאכול סעודת שבת לתיאבון". אך כאמור, ממה שלא כתב כן הרמ"א במילה ופדה"ב, וגם הפוסקים כתבו רק 'שעה עשירית', לא משמע כן מדבריהם].

וגם מש"כ הביה"ל לגבי סעודת פורים, שנוכל ללמוד מעניננו לענין סעודת פורים, שבדיעבד יוכל לעשות סעודת פורים אפילו ממנחה ולמעלה – להאמור, אין לנו מקור לזה מדברי הרמ"א בסעודת מילה ופדה"ב.

העולה: לכתחילה ראוי לקיים את סעודת פורים בשחרית קודם חצות, ועכ"פ להתחיל קודם שעה עשירית. ובדיעבד פוסק המשנ"ב, שיכול לעשותה גם מן המנחה ולמעלה. – וכן דעת מרן הגריש"א זצ"ל, שלכתחילה ראוי לקיים את סעודת פורים כנ"ל.⁵

* * *

⁴ ראה בט"ז (רמט, א) שכותב "דאותה משפחה קבעו סעודה ומשתה שקבעו עצמן לשתות כדרך ששותין דרך שכרות וע"כ נענשו כו' דעל ידי שישתכר יבטל משבת לגמרי".

⁵ ובכל אופן מי שמתחיל את סעודתו אחרי חצות, עליו להתפלל מנחה לפני הסעודה (עי' ברמ"א סי' רלב ס"ב ובמשנ"ב שם סק"ז. ובמשנ"ב סי' תרצה סק"ח). ואם התחיל את סעודתו בהיתר קודם חצות, וחושש שלא יהיה לו מנחה אחרי הסעודה או שלא יהיה בכושר להתפלל אח"כ, יכול לצאת באמצע הסעודה להתפלל מנחה, וכמש"כ לקמן לגבי מעריב.

פרק ב – בענין "פורס מפה ומקדש"

[ד] מצינו מנהג אחר בעריכת סעודת הפורים שחל ביום שישי.

נקדים במה ששנינו בגמ' בפסחים (צט, ב) "תניא לא יאכל אדם בערבי שבתות וימים טובים מן המנחה ולמעלה, כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה (ולא תבא סעודת שבת על השובע, רש"י), דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר - אוכל והולך עד שתחשך".

ואיתא בגמ' (ק, א) "אמר רב יהודה א"ש אין הלכה לא כרבי יהודה (דאמר מפסיקין, דמשמע עקירת שולחן) ולא כר' יוסי (דאמר אין מפסיקין כלל) אלא פורס מפה (על השולחן) ומקדש (היום, וחוזר ואוכל)".⁶

ו"פורס מפה" מבאר המשנ"ב (רעא, טו) שהכונה, שפורס מפה לכסות הפת עד אחר הקידוש ואח"כ יסירנה, כי היכי דתתראה דאתא הסעודה השתא ליקרא דשבתא.

והלכה זו מובא בשו"ע (רעא, ד) "אסור לטעום כלום קודם שיקדש אפילו מים. ואפילו אם התחיל מבעוד יום צריך להפסיק שפורס מפה ומקדש".

[וכותב המשנ"ב (ס"ק טו), שהגם שגם אם לא התחיל מבעוד יום ג"כ דינא הכי שצריך פריסת מפה בעת הקידוש, אלא דהכא קמ"ל דאפילו שהוא באמצע אכילתו אעפ"כ סגי בפריסת מפה. אולם הפמ"ג (א"א רעא, ז) מביא מש"כ הלבוש, שפריסת מפה הכונה, שפורס מפה על כל מה שעל השולחן, ולא די בפריסת מפה על הפת לחוד. והטעם כי מפה הוא כעקירת שולחן ע"ש].

והנה יעוי' במאירי (כתובות ז, ב בד"ה אע"פ) שכותב וז"ל: "ואף אנו ואבותינו נוהגים בפורים שחל להיות ערב שבת שמתחילין בסעודה מבעוד יום עד שיקדש היום ופורסין מפה ומקדשין וגומרין את הסעודה".⁷

[ומצינו דבר זה במג"א (תרצה, ט) שכותב שמצא במרדכי כתוב בקלף: "היה אוכל סעודת פורים בע"ש יתפלל ויפרס מפה ויקדש ובמזון יאמר על הנסים". אולם מדבריו משמע, שא"י לכתחילה אא"כ "היה אוכל". וכ"ה בשו"ת מהרי"ל (סי' נו) בנוסח השואל "דדווקא **דיעבד** אם משך סעודתו בע"ש עד הלילה פורס מפה ומקדש".⁸]

וכן מובא בספר "מנהגי ארץ ישראל" (גליס; פורים אות יח) בשם ה"נהר מצרים": וכשחל פורים בע"ש המנהג היפה והנעים, לעשות הסעודה בערב אחר תפילת מנחה. ובאמצע הסעודה פורס מפה ומקדש, וחוזר

⁶ וכבר הקשו הראשונים בסוגיא דגיטין (לה, ב) על מה שמבואר שם, שנעקרה משפחה בעון שקבעה סעודה בערב שבת, ממה דפסקינן בסוגיא דפסחים דלא כר' יהודה אלא שפורס מפה, ויעו"ש מש"כ בזה.

⁷ והנה ב"פורס מפה" ניתן לצאת גם את חובת סעודת הפורים וסעודת השבת, וכפי שכותב בקובץ תשובות (ב, טז) שניתן לעשות גם פורס מפה ומקדש מסעודה שלישית לתוך יו"ט שחל במוצ"ש, ולצאת את חובת שני הסעודות.

⁸ הנה יש לדון האם גם ב"פורס מפה" זה בדיעבד אם מתחיל אחרי שעה עשירית (די"ל שמכיון שסעודה זו עצמה חלקה תהיה בשבת, אין כאן שום חשש) וצ"ע. וראה לשון המאירי (פסחים קא, א) שכותב: "ומ"מ אף לדעתם כל שאכל מבעוד יום וגמר בשעה שקידש היום והפסיק לקידוש, כבר ביארנו למעלה **הואיל ואכל שם ברשות ועדיין לא סלק יכול לקדש**. ומכאן נהגו בפורים שחל להיות ערב שבת, שממשיכים סעודה עד שיקדש היום ופורסים מפה ומקדשים". ומאידך יש לציין ללשון המכתם (שם) שכותב: "למדנו מכאן, כשחל פורים בע"ש ועשו סעודת פורים **סמוך לערב** אעפ"כ צריך לסדר השולחן לכבוד שבת ולקדש ולאכול שם ולא סגי בקידוש לבד".

ואוכל סעודת שבת. וכ"כ מהריק"ש בהגהותיו⁹ כו' ואח"כ מתפללים ערבית של שבת. וזו היא הדרך היותר ישרה, וכ"ה מנהגנו בעיה"ק ירושלים ת"ו, וכן אנחנו נוהגים. וכן נוהגים רבים מיראי ה' וחושבי שמו ע"כ. וע"ע בבית יוסף (סי' תרצה) שכותב וז"ל: "פורים שחל להיות בערב שבת, עבדין סעודת פורים מבעוד יום, ובלילה צריכין לקדושי, וצריכין נמי למיטעם מידי בתר קידושא. ויש שעושים סעודתם בבוקר והכל לפי המנהג". ובדרכי משה (אות ד) מביא שבמנהגים כתוב, שיש לעשותה בבוקר כשחל פורים ביום ששי. וא"כ מבואר לנו בבירור מדברי המאירי הב"י והנהר מצרים, שיש כזה מנהג לקיים את הסעודה סמוך לשבת ולפרוס מפה ולקדש.

מאידך בספר 'לקט יושר' (ח"א עמ' קנו) תלמידו של תרומת הדשן, כותב: "כשחל פורים ביום ו', צריך לאכול סעודת פורים ביום כו', ואע"ג דהלכה כר' יוסי בע"ש שמתיר לאכול סמוך לשבת, מ"מ אין נוהגין לקדש על השלחן כו'". ואכן כאמור הרמ"א לא הזכיר מנהג זה, אלא שעדיף לקיימה מוקדם ולסיימה מבעוד יום. וכך מובא בספר 'יבקשו מפיחו' (חלק ב) בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שאין לעשות פורס מפה לכתחילה. וכן מובא בספר מנהגי ארץ ישראל הנ"ל (הוספות ומילואים עמ' תיא) שמרן הגרשז"א זצ"ל העיר, שהמדקדקים נוהגים כהרמ"א, לעשות הסעודה לפני חצות.

והמשנ"ב (רעא, כא) כותב: "ולפי שיש דעות הרבה בדינים אלו (היינו ברכת הגפן על היין כשפורס מפה ואמר בואו ונקדש; וכמו שנפרט בהמשך), ראוי לכל בעל נפש ליזהר שלא יבוא לידי כך" (הגם שדברי המשנ"ב נסובים בסעיף ה', מ"מ חד דינא להו. וע"ע היטב בשו"ע הרב סוף סעיף יא).

ושמעתי ממרן הגריש"א זצ"ל, שמי שלא יכול לנהוג כדברי הרמ"א, יש לו על מי לסמוך לעשות סעודה עם פורס מפה.¹⁰

סיכום

ה] למסקנא בודאי בני ישראל היוצאים ביד רמ"א, עליהם להשתדל לקיים את סעודת הפורים השתא כשחל פורים ביום ששי, בשחרית קודם חצות, ועכ"פ להתחיל קודם שעה עשירית, ובדיעבד פוסק המשנ"ב שאפשר להתחיל גם מן המנחה ולמעלה. וכן דעת מרן הגריש"א זצ"ל. אולם הנהוג לעשות סעודת פורים עם פורס מפה, יש לו על מי לסמוך.

⁹ הנה בהגהות ערך לחם למהריק"ש בשו"ע סי' תרצה מובא בזה"ל: "ופורים שחל להיות בערב שבת, עבדין סעודת פורים מבעוד יום, ובלילה צריכי לקדושי וצריכי למיטעם מידי בתר קידושא. ויש שעושים סעודתם בבוקר הכל לפי המנהג". ומבואר מדבריו דלא פשיטא ליה כ"כ דלא כהרמ"א, ועכ"פ בודאי לא יתכן להוציא מדבריו, שכן הוא המנהג היפה והנעים והישר.

¹⁰ וראה במשנ"ב (תרצה, טו) שכותב לדון לגבי הזכרת 'רצה': "כשחל פורים בערב שבת ומשכה סעודתו עד הלילה כו'". — וכנראה הכונה ע"י פריסת מפה וכדברי המג"א שהובאו בפנים. וע"ע בקונטרס 'הליכות והנהגות' שמביא בשם מרן הגריש"א זצ"ל, שבדיעבד מי שאיחר את סעודתו בע"ש, יכול לקבל עליו שבת אחרי פלג ויקדש על היין ויאכל סעודה לשבת עם תוספת לסעודת פורים עכ"ד (ויל"ע היאך אפשר יכול לצאת י"ח סעודת פורים אם כבר מקבל ע"ע שבת (ע"י בהליכו"ש פורים פי"ט הע' 81), אולם יעוי' בט"ז (תר, ב; תרסח, א) ובנו"כ, מש"כ לגבי קיום מצות מילה שופר וסוכה בזמן "תוספת" ואכ"מ). וע"ע בנוסח השואל בשו"ת מהרי"ל (סי' נו) "ואם יתפלל ערבית ויעשה קידוש בעוד היום גדול ויתחיל בסעודה מבעוד יום, אין נראה לסעודת פורים ביום כי אם לכבוד שבת".

פרק ג – הלכות נחוצות לאלו שנוהגים 'פרס מפה'

[ו] הנה יש כמה פרטי דינים שצריכים לידע – אלו שינהגו לקיים את הסעודה עם פורס מפה כו'.

1. פרישה ממלאכה והדלקת נרות: יש ליזהר לפרוש ממלאכה מבעוד מועד כמו בכל שבוע (עי' משנ"ב רסא, כב). וכן האשה צריכה להדליק נרות מבעוד מועד כמו בכל שבוע. ומעת שהאשה מדלקת נרות או מעת שהאדם מקבל על עצמו שבת, הרי הם נאסרים במלאכה ובטעימה (משנ"ב רסא, כה; רעא, יא).

2. אכילה אחרי שקיעה: אין לאכול אחרי שקיעה בלא קידוש¹¹. ויכול לקדש מתחילת בין השמשות¹² או מעט זמן קודם השקיעה [ועכ"פ אין לקדש לפני פלג המנחה]¹³.

3. ברכת 'הגפן' על כוס של קידוש: אם שתה כבר יין קודם באמצע הסעודה, א"צ לברך ברכת 'הגפן' על יין של הקידוש (ועי' בשו"ת אג"מ ג, מה ובמנח"ש א, יח-י מש"כ להוכיח מינה בגדר שתייה מ'כוס של ברכה'), ויאמר רק ויכולו וברכת קידוש, וכן לא יברך על היין שישתה בתוך סעודת שבת אחר הקידוש (שו"ע רעא, ד ומשנ"ב כא; תעא, כא). אולם אין הדברים פשוטים, ראה במג"א (שם, י) מש"כ שבב"י משמע קצת שצריך לברך אם אמרו "בואו ונקדש" (ראה בביה"ל רצט, ג ד"ה וי"א). ולכן כותב המשנ"ב (שם, כא ובשעה"צ אות כה) "ולפי שיש דעות הרבה בדינים אלו ראוי לכל בעל נפש ליזהר שלא יבוא לידי כך"¹⁴.

4. 'המוציא' ו'לחם משנה': אין צריך ליטול ידיו. ויקח 'לחם משנה'¹⁵ לפרוס עליו מפה ויבצע החלה, וכל אחד מהמסובים יאכל כזית¹⁶ פת לצורך 'קידוש במקום סעודה' (משנ"ב רעא, לה). ולכתחילה נכון לאכול כזית פת בלילה אחר צה"כ¹⁷, לחוש לסוברים שאין יוצאים ידי חובת סעודת שבת רק בלילה (שם רסז, ה).

¹¹ וכמש"כ המשנ"ב (רעא, יא) דחיוב של הקידוש חל עליו מיד בכניסת שבת ואפילו לא קבל עליו שבת בהדיא דכיון שנעשה ספק חשיכה ממילא חל עליו שבת.

¹² ראה בפמ"ג (מ"ז רצט, א) שמבואר מדבריו, שאפשר לקדש כבר בתחילת בין השמשות ולא צריך להמתין לצה"כ שיהיה ודאי לילה. והביאור הוא עפ"ד הגמ' בברכות (ב, ב) שמובא שם תנא דס"ל שזמן ק"ש של ערבית הוא "משעה שקידש היום" [דס"ל שאז זה "זמן שכיבה"] ופרש"י "משעה שקידש היום בערבי שבתות היינו בה"ש ספק יום ספק לילה וכיון דספק הוא קידש היום מספק". ועפ"ז מבאר בשו"ע הרב (קו"א רעא, ג) שזמן קידוש הוא "משהגיע בה"ש שנתקדש היום מספק", כי קידוש עיקר זמנה הוא בהתחלת השבת כדאיתא שם שזהו נקרא "קידש היום". והוסיף שמה"ט כל מוקצה דאיתקצאי בבה"ש איתקצאי לכולה יומא וכן בעירובי תחומין ועירובי חצרות הכל תלוי בבה"ש מפני שהוא התחלת השבת עכ"ד. וע"ע בספר זכרון יוסף (אות נז) מש"כ בזה.

¹³ ראה בביה"ל (רעא, א ד"ה מיד) מש"כ שקידוש מפלג זה רק לפי רבי יהודה, אבל לחכמים אפשר לקדש רק מעט זמן קודם שקיעה [ע"פ לשון הרמב"ם (פכ"ט מהל' שבת הי"א) שכותב "מצות זכירה לאמרה בין בשעת כניסתו ויציאתו בין קודם לשעה זו במעט", ומשמע דס"ל שגם לפי חכמים מותר לקדש מעט זמן קודם חשיכה ומקרי דבר זה שכבר הגיע זמן חובת המצוה של קידוש לכו"ע]. והגם שבמג"א (רסז, א) מבואר שבערב שבת "לשם תוספת שבת" יש קולא לעשות לעשות תרתי דסתרי, מ"מ לכתחילה יותר טוב למנוע מזה עכ"ד. ויש לציין שמי שמקדש הרבה לפני שקיעה, מפסיד את שיטת הגר"א במעשה רב (אות קיז; דלא כדעת המג"א שהובא במשנ"ב רעא, יא; וע"ע בתו"ה ו, ע) שסובר שאין לעשות קידוש **מבעוד יום** לפני תפילת מעריב. וע"ע בכה"ח (רעא, כב) מש"כ על דברי המג"א הנ"ל.

¹⁴ ויש עצה לפתור את ה"ספק ברכות" של הגפן והמוציא, שאחד שלא שתה יין או לא אכל קודם פת, יוציא את האחרים בקידוש ובהמוציא. (ויל"ע מה יעשו הנשים שלא שתו יין. אך ברור שאם לא בירכו הגפן שאינן יכולות לטעום מהכוס של קידוש).

¹⁵ כ"כ הערוה"ש (רעא, יג). אולם הגר"ש קלוגר (האלף לך שלמה או"ח סי' קיג) כותב שזה תלוי אם צריך לחזור ולברך המוציא, ולסוברים של"צ לחזור ולברך לא צריך לחם משנה. ומבאר בשו"ת מגדנות אליהו (א, קמו), שאם לא צריך לברך

5. נחלקו הפוסקים אם צריך לברך 'המוציא'. וכותב המשנ"ב (רעא, יח; תעא, כא) שמחמת 'ספק ברכות להקל' לא יברך 'המוציא'.

6. הזכרת 'רצה' ו'על הנסים' בברכת המזון:

הנה בהמשך דברי המאירי שהובא לעיל מבואר, שמזכירים בה 'על הנסים'. אמנם אין מכאן ראיה לנידו"ד, דהנה המאירי נתן בזה טעם, וז"ל "ומזכירין בה של פורים מטעם זה, שהרי אף חמשה עשר יום נס הוא, והדין נותן להזכיר בה של פורים אע"פ שעבר יום ארבעה בשעת הברכה, הא בשאר סעודות שבערבי שבתות וימים טובים וראשי חודשים ומוצאים, הכל הולך כשעת הברכה".

ומבואר מדבריו, דבעצם ס"ל כדעה הב' בסימן תרצה, שלא הולכים אחר תחילת הסעודה אלא אחר שעת הברכה, ורק בנידו"ד שמשכה סעודת הפורים למוצאי פורים, מזכירים על הנסים הגם שעתה זה כבר שבת. והטעם מנמק בעצמו "שהרי אף חמשה עשר יום נס הוא והדין נותן להזכיר בה של פורים", היינו שגם עתה מתאים לומר 'על הנסים' מאחר שגם ט"ו הוא יום שמחה¹⁸, ואין סתירה בין ההזכרות.

והנה המאירי איירי בפורים דפרזים שמוצאי פורים יוצא בט"ו אדר, אבל כשחל פורים דמוקפין ביום שישי, שמוצאי פורים יוצא כבר בט"ז אדר, משתמע מדבריו שאין להזכיר 'על הנסים' כי אם 'רצה'.

ולמעשה המשנ"ב (תרצה, טו) כותב: "כשחל פורים בערב שבת ומשכה סעודתו עד הלילה, חייב להזכיר של עכשיו דהיינו 'רצה', וא"כ איך יאמר 'על הנסים' דהוי תרתי דסתרי. וכיון דאין הזכרת על הנסים חמור כל כך לכן יאמר רק של שבת"¹⁹.

המוציא אז גדר הדברים, שהקידוש לא מפסיק בין תחילת הסעודה לאח"כ, ונמצא שאינו עומד כעת בתחילת הסעודה, ובאמצע סעודה ליכא דין בציעה על לחם משנה. ועפ"י מוסיף, דהנה מה שלא מברכים המוציא, זה רק מצד חומרא וחשש ברכה לבטלה, אבל הרי רוב הפוסקים ס"ל שצריך לברך המוציא, וא"כ לכאורה קי"ל לעיקר שהקידוש מפסיק ונמצא שעכשיו הוא תחילת סעודה, וא"כ אפ"ל דצריך לבצוע על לחם משנה בלי ברכה וצ"ע. ולמעשה בערוה"ש (שם, יג-יד) משמע, שגם לסוברים שא"צ לברך המוציא צריך לחם משנה. ואכן בסברא נראה, שדין 'לחם משנה' הוא דין נפרד 'זכר למן' ולא קשור לברכת הפת, ובפרט לשיטות שלא צריך בפועל לבצוע את שתי החלות, שמוכח שזה רק סימן זכר למן, ומסתבר שגם הברכה לא שייכא לזה. וע"ע בשו"ת להורות נתן (ו, ט-ה).

¹⁶ והנה הגם שבמשנ"ב שם כתב כזית, מ"מ יעוי' בשעה"צ (רעא, מג) שכותב שלענין שיהיה יוצא בזה ידי שיעור סעודת שבת, משמע דבעינן מעט יותר מכביצה (עי' משנ"ב רעא, ב). ולכן בספר "זה השולחן" להגר"ש דבליצקי זצ"ל (ח"א סימן רצט) כותב, שלפי מש"כ הפוסקים בסימן רצא ס"א שלכתחילה בעינן כביצה לסעודת שבת, א"כ יש לאכול כביצה בלילה (ראה מש"כ בפנים בסמוך). אולם ראה בשש"כ (פרק נד הערה קלח) מש"כ בשם הגרשז"א [בנוגע לאלו שאוכלים בליל שבת בימות הקיץ מבעו"י], שכזית אחד הנאכל ממש בסעודה חשיב טפי ולכן שפיר סגי בכזית. אולם בנידו"ד גרע טפי, מאחר שתחילת הסעודה לא היתה לשם סעודת שבת, ולכן יש יותר סיבה להצריך לאכול "כביצה". וע"ע בשו"ע הרב (רעא, ב) מש"כ לגבי סעודה שלישית שזמנה מחצות ואילך, ואם עשאה קודם לכן לא קיים מצות סעודה שלישית, אא"כ נמשך בה עד אחר המנחה שאכל (יותר מ) כביצה אחר שש ומחצה. וע"ע בקובץ תשובות להגריש"א (א, כה) מש"כ לדון לחלק שרק בסעודה ג' בעינן כביצה ולא בשאר הסעודות ע"ש.

¹⁷ ולא די לאכול בין השמשות (כ"כ בפמ"ג במ"ז סוף סק"א). וע"ע בהערה לעיל בסמוך אם סגי בכזית.

¹⁸ ראה ברמ"א (תרצה, ב) מש"כ שיש חיוב משתה ושמחה קצת בשני הימים י"ד וט"ו. וע"ע במשנ"ב (תרצג, ו) שפרוז שאמר 'על הנסים' בט"ו אין מחזירין אותו, כי מ"מ יש קצת שייכות בימים אלו.

¹⁹ היינו, הגם שבעצם אנו נוקטים שהולכים אחר תחילת הסעודה (עי' שו"ע קפח, י; תרצה, ג), מ"מ כאן עדיף להזכיר של שבת מלהזכיר על הנסים, וע"ד מש"כ המשנ"ב (קפח, לג) בנוגע לסעודה ג' כשחל חנוכה או פורים במוצ"ש, שיאמר רק רצה ולא על הנסים ע"ש. וכן דעת מרן הגריש"א זצ"ל, שבהכ"ג שאין תרד"ס, הולכים אחר תחילת הסעודה.

נמצא שלפי המשנ"ב, גם בפורים דפרזים שנמשכה הסעודה לט"ו יאמר רק 'רצה', ואילו למאירי אומר גם 'רצה' וגם 'על הנסים' כי אין סתירה בין ההזכרות (בשעה"צ אות יט כותב שזה דלא כמג"א שהובא לעיל). ולמעשה: פורים של פרוז ביום ו' שמשכה הסעודה לט"ו, יש נידון אם להזכיר גם 'על הנסים' או רק 'רצה', וכאמור הכרעת המשנ"ב להזכיר רק 'רצה' ולא להזכיר 'על הנסים'. אבל בפורים של מוקפים ביום ו' שמשכה סעודתו לט"ז, ברור שלא יאמר 'על הנסים', כיון שזה סתירה לרצה. וראה מה שכתבנו בהערה²⁰, שכדאי לאכול פת בבוקר, כדי להזכיר "על הנסים" בברכת המזון בפורים.

7. תפילת ערבית אחרי הסעודה:

וראוי לכל אחד אשר ינהג "פורס מפה", שיבדוק ויברר שיהיה לו מנין בציבור לתפילת ערבית של שבת אחרי הסעודה. [ועי' בביה"ל (רלב, ב ד"ה ואם) שכותב "ודע, דכל היכא שאמרו ש"אינו מפסיק", הוא אפילו אם עי"ז יפסיד התפילה בציבור, אינו מחוייב מדינא, דלא אטרחוהו רבנן בדיעבד כיון שיש לו שהות להתפלל אחר כך. והעירו לדברי הירושלמי (ברכות ב, ט) והמאירי (ב"ק פז, א ד"ה במדרשות)].²¹

* * *

²⁰ הנה העירו, שהרי דעת המהרש"ל ודעימי' שהזכרת "על הנסים" מעכבת בברכת המזון, אלא שהמשנ"ב (תרצה, טו) כותב, שמחמת ספק ברכות להקל לא יחזור. וא"כ מי שעושה "פורס מפה ומקדש" גורם לעצמו להפסיד הזכרת "על הנסים" שלפי כמה מהפוסקים זה מעכב. אך אם יאכל בבוקר ארוחה קטנה ויזכיר בה על הנסים, הרי מתקיים בידו סעודת פורים עם הזכרת על הנסים.

ואין חיסרון במה שמפצל ומקיים את עיקר המשתה ושמחה בנפרד, כמבואר בט"ז (תרצג, ב) שכותב: "אלא דנ"ל דלאו דוקא בסעודה שעושין אחר מנחה, אלא בסעודה הראשונה שאוכל בפורים, דהא עיקר הטעם דיש חיוב סעודה באותו יום דכתיב "ימי משתה ושמחה" ולא סגי דלא אכל, וא"כ סעודה הראשונה שאוכל בו ביום בו קיים סעודת פורים בזה, ואין לנו לתלות הדין במה שאנו קורין לסעודה שאחר המנחה סעודת פורים שהוא לתוספת שמחה ול"ש בזה לא סגי דלא אכל כנ"ל להלכה למעשה". הנה הגם שהוא כותב בעצמו שמעכב על הנסים רק בארוחה הראשונה וכזה הוא יוצא ידי חובתו, לא משמע בדבריו שיש בזה חיסרון לנהוג כן לקיים את ה"תוספת שמחה" (כלשונו) אחר כך בנפרד.

והביאור הוא, שבפורים כל מה שהאדם אוכל לשם הפורים, מתקיים בזה חובת "ימי משתה ושמחה", ולא דוקא הסעודה הראשונה שהוא אוכל מתקיים בזה הסעודה, והעיקר שאוכל סעודת שמחה בפורים, וכל מה שאוכל במשך היום עולה זה למשתה ושמחה של פורים (ועי' בשש"כ פנ"ד הע' סב ובחוט שני ח"ד פרק פה אות יז לגבי אכילת פת בשבת בבוקר קודם הסעודה), ויל"ע אם יש ענין לאכול פת ב'תוספת שמחה' הזו. ועדיף טפי שיאכל גם קצת בשר בסעודה בבוקר לצאת ידי חובת סעודת הפורים בבשר.

אלא שיש לדון, שאם האדם כבר יוצא את חובת הסעודה שלו בבוקר, האם יש לו היתר לאכול סעודה אחרי הצהריים סמוך לשבת. אולם מאחר שנתבאר שכל זה נכלל בחובת היום, מסתבר שגם זה בכלל ההיתר. וכן משמע מסתימת דברי הפוסקים שלא חילקו לומר שמי שאכל פת בבוקר שאסור לו לאכול סעודת פורים סמוך לשבת.

²¹ ויש אפשרות נוספת לנוהגים כדעת הרמ"א לצאת באמצע הסעודה לתפילת ערבית, וכמש"כ המשנ"ב (קעח, מז; ובשעה"צ אות מב-מה) שלפי דעת הרמ"א בדברים הטעונים ברכה במקומן ל"ה הפסק לצאת לבית הכנסת (ויעו"ש ברמ"א ס"ב מש"כ "שלצורך מצוה עוברת כגון שהגיע זמן תפילה מותר"), אבל כשחוזר לסעודה יש לו ליטול את ידיו בלא ברכה. ויעו"ש שכתב "אך אפשר דלכתחילה יש לזהר שלא להתפלל באמצע הסעודה כי אם בביתו או בשהניח מקצת חברים".

פרק ד – נאנס ולא יכול לקיים את סעודת ליל שבת

[ז] בפרק זה נבוא לבאר, מה דינו של אדם שנקלע למצב אונס, ומחמת סעודת הפורים, אינו יכול לקיים את סעודת ליל שבת.

הנה המשנ"ב (רעד, ט) כותב: "אם יש לו אונס²² שאינו יכול לקיים סעודת ערבית, ידחה הסעודה עד למחר שיאכל ג' סעודות ביום²³, ובלבד שיקדש בלילה ויאכל מיד אחר הקידוש כזית מחמשת המינים או שישתה רביעית יין". ומבואר, שגם אם לא אוכל סעודת שבת בלילה, יש עליו חיוב לקדש בלילה.

אך לגבי שתיית רביעית שיועיל ליחשב "קידוש במקום סעודה" – יש לציין משנ"ב (רעג, כה), שלפי כמה ראשונים אינו יוצא ידי חובת "קידוש במקום סעודה" בכוס יין, ולכן נראה שאין להקל בזה אלא במקום הדחק [נראה בשעה"צ (רפו, ה) שמחלק להקל בזה רק בקידוש בשחרית]. וכמו"כ ידוע שדעת מרן הגריש"א זצ"ל שלא מועיל לזה, רק שתיית יין ולא מיץ ענבים.

ואם יודע מראש ש"סעודת הפורים" תגרום שלא יוכל לקיים סעודת שבת בלילה, אעפ"כ כותב בשו"ע הרב (רמט, ו) "אבל אם זמנה היום כגון סעודת מילה וסעודת אירוסין ונשואין כו', מותר לעשות הסעודה ג"כ בו ביום. ואם אח"כ לא יוכל לקיים סעודת שבת שבלילה אין בכך כלום, כיון שזוהי גם כן סעודת מצוה, ויאכל למחר ביום שלש סעודות עכ"ד (וכאמור בשם המשנ"ב יש לקדש בלילה).

וכ"כ הביה"ל (רמט, ב ד"ה מותר) בשם הלבוש, שגם אם לא יוכל כלל לקיים את הסעודה בלילה מפני אכילה גסה, אעפ"כ אין לו לחוש לזה, כיון שהוא עוסק עתה בסעודת מצוה, ויקיים למחר הג' סעודות. [אך לגבי סעודת מילה ופדה"ב כתב שיל"ע טובא בזה, שהרי סעודת שבת בלילה היא "חובה מצד הדין", ואילו סעודת מילה ופדה"ב אינו אלא "מצוה בעלמא ולא חיובא כלל", ולכן אם משער שע"י אכילתו יתבטל לגמרי מסעודת לילה, יש לו למנוע מזה²⁴ עכ"ד. אולם לגבי "סעודת פורים" שיסודו ע"פ המקרא (אסתר ט, כב) "לעשות אותם ימי שמחה ושמחה" ונחשב "דברי קבלה שהם כדברי תורה" (עי' שו"ע תרצו, ז), י"ל שגם המשנ"ב יודה²⁵].

²² בשעה"צ שם מוסיף: שהגם שהמג"א כתב 'קצת אנוס', לא העתקתי כן מפני שהפמ"ג (א"א אות ב) מפקפק עלה.

²³ ואם רוצה לחלק סעודה אחת לשתי סעודות, ראה במשנ"ב (תמד, ח; רצא, יז) פרטי הדינים בזה.

²⁴ והצד לא כך, הוא מצד שיכול לקיים ביום ג' סעודות וכמש"כ בתחילת דבריו.

²⁵ והעירו שאורח פרוז (בן י"ד) שמשנתף בסעודה של מוקפין (בני ט"ו) שחל ביום שישי או להיפך כמו השנה מוקף שמשנתף בסעודת פרוזים בציור שאין לו דין "פרוז בן יומו", מסתבר שלו גדר הסעודה אינו "דברי קבלה" רק קצת חיוב שמחה עפ"ד הרמ"א (תרצה, ב; משנ"ב תרצג, ח) שכ' "וחייב במשחה ושמחה קצת בשני ימים י"ד וט"ו וכן נהגו". וממילא מסתבר שדינו לכל היותר כסעודת מילה ופדה"ב שדן הביה"ל, שאם זה יבטל אותו מסעודת שבת שיתכן שיש לו למנוע מזה. (ויש לציין מש"כ מחזור ויטרי (סי' רנד) "אין אומרים למנצח מזמור לדוד ואין נופלים על פניהם בשניהם משום שנאמר (אסתר ט, כז) "להיות עושים את שני הימים האלה". וכ"ה בלבוש (תרצו, ח) "וחייב במשחה ושמחה כמו בראשון שנאמר "את שני הימים האלה").

ויש להוסיף שהגם שהמאירי (מגילה ה, ב ד"ה וסעודת) כותב: "סעודת פורים התבאר שם גם כן שמאחרין ולא מקדימין כו', ומ"מ ש"מ שמאחר שמקדימין בקריאת המגלה כמו שביארנו אף הם מקדימין בשמחה, ולא נאמר אין שמחה אלא בזמנה

ולמעשה גם בנידו"ד, החכם עיניו בראשו להשתדל לגמור את הסעודה באופן שיוכל לקיים סעודת ליל שבת כראוי לכתחילה²⁶. ועכ"פ ישתדל לקיים סעודת ליל שבת לכה"פ עם פת ותבשיל קטן כגון כסא דהרסנא (עי' ביה"ל רעא, ג ד"ה מוטב)²⁷.

* * *

אלא בהקדמת כפרים, ויש שחולקים בה בעיירות אבל מודים בה בכרכים הואיל והקדמתם לי"ד הוא זמן לרוב העולם ואיחורם עד למחר עבר זמנה לכל העולם, וכן נראה ברור – מ"מ ע"ד מרן הגריש"א זצ"ל לערוך סעודה למוקפין בי"ד הוא רמת הידור פחותה מדברי הרמ"א הנ"ל, ובכלל קחזינן שהפוסקים לא הזכירו שיטה זו וגם המשנ"ב הגם שהיו לפניו דברי המאירי לא הזכיר את דבריו הנ"ל.

²⁶ ראה במשנ"ב (תקט, ח) ובביה"ל (רמט, ב ד"ה מותר) מש"כ בשם האו"ז הדרכי משה והמג"א. אולם בחי' רבינו דוד לפסחים (צט, ב) כתב שאין צורך לדאוג שסעודת שבת תיאכל לתאבון ע"ש.

²⁷ ונראה שזה עדיף מאשר לעשות ג' סעודות ביום, מאחר שהמשנ"ב (עי' שעה"צ רעד, ח) חושש לדברי החמד משה (שם, א) שדן שאין תשלומין לסעודת לילה ביום.